

ІСТОРІЯ БЕЗ ЦЕНЗУРИ

За підтримки

Інституту історії України НАН України
Історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Українського інституту національної пам'яті

Рекомендовано до друку вченою радою
історичного факультету Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

Сьогодні, коли відбуваються потужні зрушення в суспільному сприйнятті минулого, відновлюється інтерес до історії України. Читач може познайомитися з думкою провідних вітчизняних істориків, результатами останніх наукових досліджень та відкриттів. При цьому автори не виконують ідеологічне замовлення, їхні оцінки часом не збігаються, що дозволяє кожному з нас самому виступити суддею в цих суперечках.

- У боротьбі з Великою Ордою: народження Кримського ханату
- Українське козацтво наприкінці XV — у першій половині XVI ст.
- Український рух на Слобідській Україні
- Заснування й розвиток міст Південної України

Сьогодні ці теми стали вкрай актуальними, і пропонуємо на книжка може відповісти на чимало питань, які цікавлять і турбують кожного українця.

Володимир В'ятрович,
голова Українського інституту
національної пам'яті

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-0461-4

9 786171 204614

ЛИЦАРІ ДИКОГО ПОЛЯ

Плугом і мушкетом

ЛИЦАРІ ДИКОГО ПОЛЯ

Плугом
і мушкетом

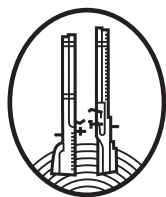
Український шлях
до Чорного моря

ІСТОРІЯ БЕЗ ЦЕНЗУРИ

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

ЛИЦАРІ ДИКОГО ПОЛЯ

Плугом
і мушкетом

*Український шлях
до Чорного моря*

ХАРКІВ **КЛУБ**
2016 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
Л55

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

За підтримки
Інституту історії України НАН України
Історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Українського інституту національної пам'яті

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 22 жовтня 2015 р.)

Авторський колектив:
*Олена БАЧИНСЬКА, Тарас ВІНЦОВСЬКИЙ,
Владислав ГРИБОВСЬКИЙ, Наталя ДІАНОВА,
Андрій ДОМАНОВСЬКИЙ, Максим МАЙОРОВ,
Володимир МАСЛІЙЧУК, Борис ЧЕРКАС, Олександр ШИШКО*

Упорядкування *Кирила Галушка*

Рецензенти:
Геннадій Боряк, доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України
Володимир В'ятрович, кандидат історичних наук

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ.
історичний фронт

Дизайнер обкладинки *Кирило Ткачов, Владислав Прокопів*

У оформленні обкладинки використано
картину *Юзефа Брандта* «Повернення козаків»

- © Д. Вортман, картини, 2016
- © О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко, текст, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

ISBN 978-617-12-0461-4

Вступ

Насправді це дуже перспективна книжка. Бо вона є якщо не першою на цю тему, то, вочевидь, справді масштабною, основою для повноважного епосу Українського Степу. Дійсно, можливо, вона таки багато в чому є першою. Вона дає рівну раду й осілим і кочовим спільнотам території сучасної України. І всі вони постають як співавтори сучасної України та її народу. Співжиття різних частин степового кордону становило сенс і перебіг поточної історії України протягом тисячоліть.

Від часів занепаду трипільської культури українські терени розділилися: постали ліс, лісостеп і степ. Правдавня людність пристосувалася до нових кліматичних умов, і в кожній зоні усталилися свої звички господарювання, постали свої політичні та економічні моделі.

Але щодо Степу виявилися свої особливості: він простягнувся від Карпатської улоговини Угорщини через Україну, Поволжя, південний Сибір і Центральну Азію до кордонів Китаю. Кочовий побут тамтешніх народів не обмежував їхнє пересування, і тому від часів бронзового віку наші терени навідало чимало степової людності з Азії. Це були й іраномовні, й тюркомовні народи, і між ними, зокрема, угорці та булгари, які шукали нової батьківщини. Кожен із них простував Великим Степом і, залежно від зовнішніх обставин, мандрував й українськими землями. Кожен із цих народів лишив написану сторінку нашої історії та шар нашої культурної спадщини.

Традиційна українська історіографія (історієписання) зосереджувалася зазвичай на історії лише українців — осілого слов'янського населення нашої території. Проте побутування

кочовиків, Золотої Орди чи Кримського ханату також є для нас важливим. Кримські татари — єдиний, окрім українців, народ сучасної України, який мав тут свою окрему державну історію. Саме татарський Крим активізував і стимулював виникнення українського козацтва, що почало творити сучасну Україну.

Починалося, звісно, з ворожнечі. Але саме Литовсько-Руська держава підтримала становлення Кримської держави, і тоді, й опісля наші стосунки вже було не розірвати. Було у них чимало цікавого й повчального.

Згодом кримці та козаки воювали і родичалися, чимало татарських орд було оселено на Україні і долучилося до формування нашого народу, козаки натомість втручалися у високу кримську політику. Татарська кіннота стала запорукою частини воєнних успіхів Богдана Хмельницького. Сотні тисяч вигнаних у татарський ясир русинів згодом стали частиною татар. Їхні нащадки сьогодні в анексованому Росією Криму є одночасно і татарами, і українцями.

Щодо історії кримського князівства Феодоро ми ще маємо чимало історичних суперечок: чи було воно правдивим спадкоємцем Візантійської імперії? Може, саме Україна є «Третім Римом»?

Південна Україна стала полем взаємодії дуже різних спільнот: осілих русинів-українців, кочових ногайців, кримських татар, італійців з колоній Генуї, гірських кримських готів та прибережних греків, заморських турок-османів... Що з цієї величезної спадщини ми збережемо? І що про неї будемо і маємо знати?

Історія Південної України не почалася з XVIII ст. й приходу солдатів російських імператриць чи імператорів. Вона має за собою століття і тисячоліття щорічних подій та багатющої історії... «Новоросію» колись будували (хоч так і не збудували) на руїнах Запорізької Січі, ногайських кочівель і кримськотатарської держави.

Коли ми готували цей том серії «Історія без цензури», то зіткнулися з тим, що просто не можемо вкласти у нього увесь «шлях України до Чорного моря».

По-перше, ми розпочали нашу хронологію із Золотої Орди, тобто часів, відносно наближених до формування «опісля-руських українців». Звісно, й у Давньої Русі були свої потужні контакти з Чорноморським світом. Але про них зазвичай знають — як там князь Олег ходив на Царгород чи Володимир, начебто хрестився у Херсонесі (він хрестився насправді ближче до Києва). А от про історію улусу Джучі, чи про Кримський ханат, чи про українську колонізацію степів, чи про козацько-татарські стосунки, чи Українську революцію на Півдні — мало хто. То ми зробили жорсткий вибір, виставили пріоритети, і навіть із того, що нам написали автори — провідні українські історики, — суттєво скоротили.

Ми увели до цього тому нарис про Слобідську Україну. Не випадково. Бо до середини XVII ст. майбутня Слобожанщина лише була частиною Дикого Поля, — так само як і причорноморський Південь. І міграційний рух українців на схід мало чим відрізнявся від подальшого руху на південь. А може, й відрізнявся? Але щоб дізнатися, треба прочитати.

Цю книжку писали автори з Києва, Харкова, Нікополя, Одеси й Севастополя. Це також добре, бо кожен регіон України має своє власне бачення своєї історії, і його також важливо знати й поважати.

Я офіційно кажу «від упорядника»: це не є послідовною і повною історією Південної України, це є авторськими нарисами, які подають лише її окремі фрагменти, про які не знає широкий загал, але знайомство з якими може щиро вразити читача.

Тому запрошуємо тебе, читачу, у цей всесвіт великих культур, держав, війн і мирного співжиття. І це все — наша історія. І справді без цензури. І сподіваємося на продовження епосу Степової України.

*Кирило Галушко,
координатор громадського
просвітницького проекту
«ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»*

ЗАХІДНИЙ КОРДОН ЄВРАЗІЙСЬКОГО СТЕПУ У XIII—XV СТ.

Великий євразійський степ відіграв ключову роль в історії Східної Європи. Хвилі кочовиків, що піднімалися на степових просторах і перекочувалися зі Сходу на Захід, часом перетворювалися на потужні цунами великих кочівницьких міграцій і завоювань.

Так відбулося за появи у степах сучасної України кіммерійців, на зміну яким згодом прийшли скіфи, а потім — сармати. Так само це продовжилося за доби Великого переселення народів IV—VII ст., коли цим шляхом, нажахавши Європу, пройшли гуни і згодом тюрки. Так сталося і у XIII ст., коли степ виштовхнув зі своїх неозорих просторів войовничі племена монголів.

Західні кордони Улусу Джучі. Золотоординський Крим

1206 року на річці Онон відбувся курултай — зібрання вождів монгольських племен, на якому Чингізханом (Володарем Океану, тобто Великим Ханом — Паном Всесвіту) було проголошено племінного вождя Темучіна (Темуджина) (1162—1227 рр.). Остаточо об'єднавши під своєю владою монгольські племена, Чингізхан у 1211—1215 рр. завоював імперію Цзін (Північний Китай) і спалив Пекін, а у 1218—1220 рр. підкорив Середню Азію. Після цього монголам відкрився шлях на Захід — у заселені половцями південні степи Східної Європи.

Першу появу монголів на західному кордоні євразійського степу датують 1223 р., коли загопи під командуванням темників Субудея і Джебе, переслідуючи одну з половецьких орд, увірвалися у Таврику. При цьому в джерелах того часу етнонім «монголи» щодо степовиків-завойовників практично не використовували — їх позначали як татар. Можливо, це пов'язано із тим, що у передові загопи нападників справді ставили татар, і з часом означення усіх різноплеменних степовиків як татар стало загальним в історичних пам'ятках. У будь-якому разі широко вживаний у літературі збірний етнонім «монголо-татари» є штучною конструкцією, винайденою і закріпленою в суспільній свідомості впродовж XIX—XX ст.

Арабський історик Ібн-аль-Асір (1160—1233 рр.) так писав про появу чергових степовиків-завойовників у євразійському степу: «Татари зупинилися у Кипчаку. ...Прибули вони до міста Судак; це місто кипчаків, з якого вони отримують свої товари, оскільки воно (лежить) на березі Хазарського моря... Прийшовши до Судака, татари оволоділи ним, а мешканці його розбрелися; деякі з них разом зі своїми сім'ями і майном піднялися на гори, а деякі вирушили у море і виїхали до країни Румської...» Так званий сурозький синаксар містить під 27 січня 1223 р. хронографічний запис: «Цього дня вперше прийшли татари».

Пройшовши увесь Кримський півострів з півночі на південь, завойовники пограбували багатий Судак, після чого квітуче раніше місто на певний час занепало. Утім, завойовники швидко полишили Крим — хвиля степовиків відступила, дозволивши Тавриці на якийсь час повернутися до звичного мирного життя. Саме після цього повернення монголів у степи Північного Причорномор'я відбулася трагічна для руських військ битва на річці Калка. 31 травня 1223 р. руські князі, що вийшли у похід проти монголів, зазнали нищівної поразки. Утім, у Джебе і Субудея також забракло сил для продовження завойовницького походу, і вони повернулися у Середню Азію. Як писав літописець, «цих же злих татар таурмен, не знаємо, звідки вони прийшли на нас і куди поділися».

Новий спустошливий удар відбувся п'ятнадцять років потому, 1239 р., під час Батиевої навали на Русь. «Сюди, до берега моря, втікали рештки половців, — писав європейський монах, посол до монголів від папи Римського Платона Карпіні, — а услід увірвалися монголи». Три військових загони огланів-чингізидів Шибана (Шайбана), Бучека і Бурі вже впродовж 1237—1238 рр. витіснили половецькі орди зі степів Північного Причорномор'я на Кримський півострів. Після цього відбулося вторгнення у степовий Крим, внаслідок якого кипчаки, що мешкали тут, були розгромлені і розсіяні, міста й поселення на морському узбережжі й у передгір'ях було пограбовано і спалено. Устояли лише окремі твердині, розташовані у глибині гірських масивів — затопивши степ, татарська повінь не встигла піднятися так високо і на певний час відступила, скерувавши свою руйнівну ходу на Захід — «до останнього моря», дійшовши до берега якого монголи планували завершити свої завоювання.

Таким чином, внаслідок військової операції, що була частиною великого європейського походу монголів 1236—1242 рр. на чолі із Бату-ханом (Батием) (1208—1256 рр.), увесь Великий Степ від Іртиша до Дуная опинився під владою Джучидів. Приблизно з цього часу, с 1240-х рр., і особливо після повернення з походу проти європейських країн 1242 року, татари, які

дійшли до берегів Адріатичного моря, остаточно закріпилися в степах Північного Причорномор'я і степовому Криму. Монгольська повільно-нестримно хвилюючись прокотилася степом зі сходу на захід і заснувала тут нову державу — Золоту Орду. Саме так у руській літописній традиції називали монгольську державу Улус Джучі — родове володіння Джучі (1224—1227 рр.), сина Чингізхана. Виокремившись зі складу Великої монгольської держави, це політичне утворення охопило землі від Іртиша на сході до Дунаю на заході, від Каспія і Чорного моря на півдні до Балтійського моря і Північного Льодовитого океану на півночі.

Початково Золотою Ордою називали юрту верховного хана, прикрашену коштовними каменями і виробами із золота. Францисканський монах Плато Карпіні, який здійснив у 1245—1247 рр. подорож до столиці Монгольської імперії Каракорума, писав, що ханське шатро «спиралося на стовпи, вкриті золотими листами, прибитими до дерева золотими цвяхами». У ширшому сенсі словосполучення «Золота Орда» застосовували до резиденції правителя улусу Джучі. Для означення ж заснованої Батием держави літописці XIII—XIV ст. використовували збірний етнонім «Татари» або політонім «Орда». Термін же «Золота Орда» щодо татарської держави почали використовувати вже після підкорення Іваном Грозним Казані у 1552 р., і вперше у такому значенні його наведено в історико-публіцистичному творі 1564—1566 рр. «Історія про Казанський ханат».

На 1240—1260-ті рр. припадає перший етап освоєння Таврики джучидами. Саме відтоді починається активне формування сучасного кримськотатарського народу, який остаточно сформується як окремий етнос до XVI ст. При цьому вважати кримських татар винятково прямими нащадками прибульців-монголів, які, безумовно, відіграли важливу роль у формуванні народу, не можна — основою для виникнення нового етносу стали кипчаки та інші тюркомовні народи, що мешкали на півострові та у прилеглих до нього материкових степах. При цьому під час етногенезу склалися дві групи кримських татар —

південнобережні (приморські та гірські) і північнокримські (степові), які відрізняються за мовою та антропологічними ознаками.

Мова південнобережних татар склалася на основі огузької групи тюркської мовної сім'ї, а самі вони поступово сформувалися внаслідок змішування тюрк-прибульців із народами, що здавна заселяли південне узбережжя, передгір'я і гори Таврики — таврів, кіммерійців, греків, скіфів, аланів, готів, гуннів, хазар, генуезців, кипчаків і турок-сельджуків. Внаслідок такого змішування південнобережні кримські татари відрізняються від північнокримських як мовою, так і відсутністю монголоїдних антропологічних ознак. Візантійський історик Георгій Пахімер писав: «З плином часу, змішавшись з ними [татарами], народи, що мешкали в тих країнах, я маю на увазі: алани, зікхи, і готи, і різні з ними народи, навчаються їхнім звичаям, разом зі звичаями засвоюють мову і одяг і стають їхніми союзниками».

Мова степових кримських татар належала до кипчацької групи тюркської мовної сім'ї. Вона сформувалася на основі мов кипчацьких племен, а також монголів, ногайців, хазар і печенігів. Внаслідок становлення кримських татар на основі різних етносів з відмінними антропологічними, ментальними, культурними, побутовими традиціями виник унікальний народ, який суттєво відрізняється від татар Поволжя або Приуралля навіть на рівні антропологічного типу, який є більш європеоїдним.

Описані зміни були помітні сучасникам вже наприкінці XIII — у XIV ст. Так, арабський історик Ібнфадлаллах Еломарі (?—1348/1349 рр.) писав: «У давнину ця держава була країною Кипчаків, але коли нею заволоділи Татари, то Кипчаки стали їхніми підданими. Потім вони (Татари) змішалися і поріднилися з ними (Кипчаками), і земля здобула гору над природними і расовими якостями їх (Татар) і всі вони стали немов Кипчаки, немовби вони одного (з ними) роду, через те, що Монголи (і Татари) поселилися на землі Кипчаків, одружувалися з ними і залишалися жити у землі їхній (Кипчаків). Таким чином, довге

перебування у певній країні змушує натуру людську уподібнюватися їй і змінює природжені риси відповідно до її природи».

Вливання татар Золотої Орди до степів Північного Причорномор'я і Криму відбувалися і набагато пізніше після початкового проникнення монголів до Таврики. Наприклад, 1502 р. кримський хан Менглі Герай (1466—1515 рр) привів на півострів кочовиків переможених золотоординських улусів, які влилися до населення ханату. Як відзначав польський хроніст Марцін Броневський, «Таврійські або Херсонеські татари, які тепер називаються Перекопськими, або Кримськими, називалися у давнину Яволзькими (тобто Заволзькими) і вийшли, як видно зі Скіфських письменників, від берегів ріки Ра або Волги. Ті ж письменники говорять, що цей народ, просуваючися у степи між північними річками Доном і Дніпром, за 160 років і більше, увійшов, нарешті, на півострів Таврійський».

У середині — другій половині XIII ст. зайнятий монголами Кримський півострів ділився на три військово-адміністративних округи-тюмени, кожен з яких міг виставити десятитисячний кавалерійський корпус з воєначальником-темником на чолі. На південному сході розташовувався тюмен «країна Ас», на Керченському півострові — «Азовський тюмен», а південний схід і степову зону займав тюмен, який дав зрештою назву усьому півострову — «Крим». Херсонес і Судак при цьому не перебували у складі Золотої Орди, але сплачували їй данину. За свідченням монаха-мінорита Вільгельма Рубрука, який проїжджав 1253 р. із Судака до Перекопу, представники міста їздили до правителів Золотої Орди, ймовірно, для підтвердження своїх повноважень на правління, подібно до того, як це робили руські князі, отримуючи у ставці хана ярлики на княжіння.

Загалом, адміністративне становище півострова було ідентичним іншим улусам Золотої Орди, тут виник Кримський улус. Вперше в такому статусі підвладні татарам землі півострова згадано в ярликах Тохтамиша від 19 лютого 1381 р. та Улуг-Мехаммеда від 14—15 квітня 1420 р. Пізніше таке

означення буде повторене у ярликах Хаджи Герая від 1453 р. і Менглі Герая 1468 р.

На той час улусами Золотої Орди були Хорезм, Сарай (Поволжя) і Дешт-і-Кипчак (Кипчацький Степ, половецькі степи). Таврика стала частиною дніпро-донського улусу так званого правого крила Золотої Орди, виділеного в окремих адміністративно-територіальний регіон Улусу Джучі згідно з традицією кочовиків розділяти території їхніх держав по великих річках. Цей улус отримав у володіння брат Батия Мавал, дід знаменитого у майбутньому темника Ногая. Кримський півострів, з огляду на його географічне розташування, увійшов до складу цього великого улусу і навіть дав йому назву від імені головного міста, де розміщувалася ставка хана усього улусу — Крим.

Заснування столиці улусу у Тавриці було обумовлене степовою традицією, згідно з якою ставка вождя мала розташовуватися на зимових пасовиськах, тобто в нашому випадку — на півдні. Внаслідок цього фактичною столицею володінь Золотої Орди у цьому регіоні стало розташоване неподалік від Судака давнє місто Солхат біля гори Агармиш у басейні річки Чурук-Су. Солхат (або Сурхат) — це викривлені вірменські слова «Сурб-хач», що означає «Святий Хрест». Неподалік від міста було засновано знаменитий вірменський монастир з такою назвою, що славився своїм скрипторієм — майстернею для переписування книг, багато прикрашених яскравими мініатюрами. Зараз на місці середньовічного Солхата стоїть місто Старий Крим, назва якого походить від татарського слова «Крим» (рідше — «Кирим»). Від нього походить і сучасна назва півострова. До кінця XIV ст. назва «Солхат» поступово була витіснена назвою «Крим», а з 1475 р. нова назва колишньої столиці перейшла і на всю Таврику та її тодішніх мешканців — «кирим халки, кирим татарлари».

У розумінні монголів слово «Крим» означало одночасно і ставку правителя, і підвладну йому територію. Існує багато версій походження цієї назви. Одна з найбільш вірогідних пов'язує назву «Крим» з тим, що у тюркських мовах слово «кирим» використовували в значенні «рів», «окоп», «земляне укріплен-

ня». Справді, навколо Солхата було збудовано оточену ровом стіну з 28 баштами. Цікаво звернути увагу на те, що в буквальному перекладі з татарської «Крим» означає «Перекоп», а у середньовічних джерелах Кримський ханат не раз називався Перекопською ордою, а його мешканці — перекопськими (тобто кримськими) татарами.

Ще одна версія пов'язує назву з монгольськими словами «кирим», «хирим», «херен» — «товста стіна», «фортечний вал». Ще у XVIII ст. їх могли бачити докучж Старого Крима мандрівники, які відвідували півострів. Саме в Солхаті було засновано монетний двір Золотої Орди, так званий дарабхан, на якому з 1287 р. почали карбувати ханську монету. На ній зазначали імена правителів і назву міста — Кирим, Кирим ал-Джедід, Солхат.

Правив Кримом улусний емір (або улусбек) — ханський намісник, який здобував свій улус у володіння за службу золотоординському ханові. Наміснику підпорядковувалися тисячники, сотники і десятники, кожен із яких, у свою чергу, отримував свої володіння за службу темникові. У XIV ст. в районі Судака з'явилися маєтки напівосідлої служилої татарської знаті (беїв і мурз), які отримали свої володіння з певною кількістю залежного населення на підставі так званих тарханних ярликів — спеціальних жалуваних грамот, що забезпечували власникові привілеї, пільги і податковий імунітет. У маєтках працювали підкорені місцеві мешканці, які повинні були сплачувати податки і виконувати повинності. Завдяки праці залежних людей тархани — власники тарханних ярликів — суттєво збагачувалися.

Уже 1263 р. у Солхаті мав свою ставку представник влади джучидів кипчак Табук (Таюк). 1265 р. до Криму переселилася значна кількість малоазійських тюрок, які прибули сюди разом із іконійським султаном Ізз ад-дін Кайкавусом II, якому Солхат було надано у так зване «ікта» — умовне володіння. Відтоді місто стало важливим пунктом «дипломатичного транзиту» між Золотою Ордою і мамлюкським Єгиптом. Обмін посольствами став з часом звичною повсякденною практикою, а джучидські наміс-

ники Криму дістали право самостійно листуватися з мамлюками. Внаслідок цього у Каїрі було навіть затверджено спеціальну форму, за якою укладали ділові листи до Криму — листи правителю Солхата писалися на форматі 1/3 аркуша з адресою: «Правителю у Крим». Історик і воїн Абу-л-Газі, який походив з роду джучидів, згадує про те, що з 1260-х рр. Кримом правив онук Джучі Уран-Тимур, син молодшого брата Бату-хана Токай-Тимура, отримавши цю область у володіння від Менгу-Тимура.

Близько 1267 г. було засновано генуезьке поселення у Кафі (сучасна Феодосія) і розташований за 23 км від неї Солхат завдяки розвиткові транзитної торгівлі став також важливим торговельно-ремісничим центром у золотоординсько-генуезько-візантійських відносинах. Через місто проходили шляхи, що пов'язували Європу та Азію, через нього продавали шовк-сирець, шовкові тканини, дорогоцінний посуд і вироби з металу, коштовні камені і ювелірні прикраси, а також шкіри, хутра, рибу, сіль, зерно, різноманітні східні прянощі, спеції і пахощі.

Про те, наскільки важливим для генуезців був ринок Солхата, свідчить Статут Кафи, виданий 1316 р. У ньому ставка золотоординського намісника неодноразово згадано саме у зв'язку з комерційною діяльністю італійців. Кафа і Солхат вдало доповнювали одне одного в торговельному плані: перша була морським портом, другий — портом степовим. Комерційні зв'язки між Солхатом і Кафою були такими міцними, що навіть у ті моменти, коли стосунки між татарами та генуезцями суттєво погіршувалися, як це, наприклад, було в середині XV ст., їх неможливо було остаточно розірвати.

Політичне та економічне значення Солхата перетворило його на справжню столицю півострова, і не випадково Абу-л-Феда, арабський письменник початку XIV ст., називає його «столицею Криму». Марокканець Ібн Баттута, який відвідав Кримський півострів 1333 р., назвав Солхат містом «великим і красивим», від якого вглиб золотоординської держави простягається облаштована дорога з розташованими на ній через певні відрізки шляху спеціальними станціями, де можна поміняти коней. Доречним

Зміст

Вступ	3
ЗАХІДНИЙ КОРДОН ЄВРАЗІЙСЬКОГО СТЕПУ У XIII—XV СТ.	
(А. ДОМАНОВСЬКИЙ)	6
Західні кордони Улусу Джучі. Золотоординський Крим	7
Відособлення Кримського улусу. Турецьке завоювання Криму	25
У боротьбі з Великою Ордою: народження Кримського ханату	41
ОСІЛА УКРАЇНА У ВЗАЄМИНАХ ЗІ СТЕПОМ	
(КІНЕЦЬ XV — СЕРЕДИНА XVI СТ.) (Б. ЧЕРКАС)	55
Литва і Крим: причини конфлікту	55
Українці в практиці політичних відносин	
Великого князівства Литовського зі степовими ордами	66
Оборона осілого населення України від кримсько-турецьких	
нападів	76
Українське козацтво наприкінці XV —	
у першій половині XVI ст.	88
КРИМСЬКИЙ ХАНАТ:	
ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ ТА ЕКОНОМІКА	100
Державний устрій Кримського ханату (А. Домановський)	101
Економіка Кримського ханату (А. Домановський)	116
Бахчисарай і Москва (А. Домановський)	135
Крим і Україна (А. Домановський)	149
Ногайці в підданстві Кримського ханства (В. Грибовський)	165
СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА. КОЛОНІЗАЦІЙНИЙ РУХ НА СХІД	
(А. МАСЛІЙЧУК)	184
Слобідські полки	202
Усвідомлення регіональних особливостей	214
Український рух на Слобідській Україні	218

УКРАЇНСЬКИЙ СТЕП:

МІЖ «ГРЕЦЬКИМ ПРОЕКТОМ» І «НОВОРОСІЄЮ»	227
Ханська Україна (В. Грибовський)	227
Нова Січ і початок землеробської колонізації	
Південної України (В. Грибовський)	241
Чорноморське козацьке військо (В. Грибовський)	262
Український степ: між «грецьким проектом»	
і «Новоросією» (В. Грибовський)	275
Заснування й розвиток міст південної України	
(кінець XVIII — середина XIX ст.) (Н. Діанова)	285
Колонізація Придунайського краю (О. Бачинська)	300
ПІВДЕННА УКРАЇНА У РЕВОЛЮЦІЙНІ РОКИ	319
Револуційні події 1917—1920 рр. на півдні України	
(Т. Вінцовський, О. Шишко)	319
Крим у 1917—1921 рр. (М. Майоров)	339

Популярне видання

**Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом.
Український шлях до Чорного моря**

Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Завідувач редакції *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 22.02.2016.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 18,48.
Наклад 21 000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cor@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com